

Per ser els últims (o els primers)

“Terra de frontera” fa, en aquest número, el darrer lliurament. Les terres que llinden amb Múrcia i amb Castella, al sud del país, protagonitzen aquestes planes: Guardamar i Villena com a exemples de realitats contradictòries i complementàries; Beniel, a Múrcia, i Cabdet, encara incòmodament a Castella, com a tres quarts del mateix, des de l'altra banda.

“**N**os vim la nostra senyera lassús en l'alcàcer e les torres guarnides ben e gent d'òmens e de balesters nostres. E davalam en terra, de nostre caval, e grahim a nostre Senyor Déu la mercè que ell nos havia feyta e ficam los jonols, ploram e besam la terra.”

No. Per molt que sonin a conegut, per molt que fins i tot hagin passat a formar part, possiblement, d'allò que a grans trets podríem tractar d'imaginari col·lectiu, aquestes paraules no són el que semblen. No ho són exactament, en tot cas. D'acord, però, que “Nos” és el rei en Jaume, i d'acord també que els mots provenen del seu *Llibre dels fets*. Però no és per veure la senyera onejar a València que Jaume I descavalca e plora e besa la terra. No és per veure-la a València, aquesta vegada, sinó a Múrcia.

Múrcia, el regne català que no ho va acabar de ser —amb prou feines va començar, ben mirat—, és el primer punt d'aquesta incursió en la darrera frontera, la que ens porta a l'extrem sud del país i a les seves ziga-zagues lingüístiques, la que ens farà recórrer terres contradictòries i apassionades, pelades de grues, guarnides de palmeres, resseques d'aiguamolls i capaces d'horta.

Jaume I l'altruista. La d'Alfons X és una avinguda important, a la ciutat de Múrcia. Sembla lògic, ja que aquest va ser el primer rei castellà pròpiament dit que va tenir, que hi va governar i que encara hi té els ossos al corresponent sepulcre de la catedral de la ciutat. I pot xocar, *a priori*, trobar que una altra avinguda —no cal dir que prou més modesta en arbres, llargària i centralitat urbana— que intersecciona amb el corredor arbrat i

important s'anomeni, ves per on, de Jaume I el Conqueridor. Pot xocar si no sabem res del vessant generós del rei ros. Si no sabem, per exemple, que de la descomposició de l'imperi almohade va sorgir el reialme musulmà de Múrcia; que aquest regne va sucumbir a la pressió de Castella i s'hi va lliurar l'any 1243; que Alfons X no es va estar de governar a còpia d'arbitrarietats; que els sarraïns es revoltaren contra ell i que allà va tenir per ajudar-lo el sogre altruista: el cap de la corona catalanoaragonesa, Jaume I; o, encara, que el rei català va fer honor al seu apel·latiu i va conquerir el regne de Múrcia als musulmans, però que ho va fer per lliurar-lo, gairebé sense contrapartides, al marit de la seva filla, Alfons X de Castella. Això sí: hi establí pobladors catalans. Perquè, tal com recull la *Crònica* de Ramon Muntaner, “e com la dita ciutat [Múrcia] hac presa, poblà-la tota de catalans, e així mateix Oriola e Elx, e Alacant e Guardamar, Cartagènia e los altres llocs; sí que siats certs que tots aquells qui en la dita ciutat de Múrcia e en los davant dits llocs, són vers catalans e parlen de bell catalanesc del món”.

Ho explica Josep-David Garrido al seu llibre *Jaume I i el regne de Múrcia* (Rafael Dalmau Ed., 1997): a més de “disposar l'establiment de contingents militars al llarg de la frontera entre Villena i Alacant”, Jaume I va propiciar l'assentament continu i progressiu de població, “perquè, millor àdhuc que el manteniment d'un exèrcit permanent, la colonització era el mitjà idoni per garantir la submissió del territori. Era, en definitiva, la conversió d'un territori musulmà de llengua àrab en un altre de cristià i llengua catalana. Aquesta seria la conseqüència principal de la intervenció de

Dalt, els mollons de Beniel, amb indicacions afegides. A la dreta, José Avellan Coll, afirma contundent: "El valencià es comença a parlar a Crevillent. Allà comença la regió valenciana i s'acaba Espanya."

TERRA de FRONTERA

Jaume I al reialme de Múrcia. Quan el nét del Conqueridor, Jaume II, s'annexioni a la fi de la centúria el territori, no tindrà gaires problemes a fer-se'l seu, ja que els habitants que el poblaven, catalans d'origen, afavoririen en tot moment les aspiracions del casal de Barcelona".

Jaume II el benvingut. "E en este tiempo mesmo movió el rey de Aragón con su hueste, e fue al reino de Murcia, e por consejo de los de la tierra, que eran catalanes, diéronsele todas las villas e los castillos, salvo ende Lorca, que moraban castellanos, e otrosí Alcalá e Mula." Així és com explica la *Crónica de Fernando IV* l'annexió del regne de Múrcia a la corona catalanoaragonesa tan bon punt un conflicte successori va deixar els veïns castellans prou afeblits per permetre l'ocasió.

No hi ha cap carrer, però, a la ciutat de Múrcia, dedicat a Jaume II. I això que el rei s'hi va passejar, aclamat i triomfal, un cop rendida la ciutat. I això que difícilment es comprendrien els nous límits entre els regnes català i castellà, establerts l'any 1304 amb el tractat de Torrellas –i que, amb algunes oscil·lacions, es mantenen fins a l'actualitat–, si no fos que Jaume II havia ampliat territori cap al sud.

Efectivament, si busqueu els mollons que continuen marcant, solemnement, la separació entre totes dues corones, no els trobareu pas a Biar ni a Busot ni tan amunt (la primera línia fronterera establerta, amb el tractat d'Almizrà, l'any 1244). Són al poble de Beniel, a Múrcia, prou al sud per haver exclòs dels dominis de Castella les comarques actuals de l'Alacantí, l'Alt i el Baix Vinalopó, el Vinalopó Mitjà, les Valls del Vinalopó i el Baix Segura.

Les fites, convertides en signe identificatiu del poble, són dos monòlits del segle XV, popularment coneguts com "los Pinochos", que segons la nomenclatura de carretera separen les "províncies" d'Alacant i Múrcia i que segons la memòria compartida de José Avellan Coll marquen "el límit entre la Corona d'Aragó i Castella". Aquest veí de Beniel no dubta a aturar-se una estona, davant mateix de les fites frontereres, per donar tantes explicacions com calgui. I en un moment resumeix les bones relacions amb el nord, "perquè pensa que fins a Alacant tot era part integrant del regne de Múrcia... Tenim idèntic sistema de reg, mesurem amb la *tahulla* [tafulla]... Et diria que les relacions són quasi quasi millors que amb Múrcia..."; les trifulques dels reis: "Alfons X estava més dedicat a les lletres que a cap altra cosa, i va haver de venir Jau-

me I a reconquerir"; les vicissituds lingüístiques: "El valencià es comença a parlar a Crevillent. Allà comença la regió valenciana i s'acaba Espanya." I no serà valencià, vostè, amb aquest cognom que té? La rèplica arriba rabent (i somrient): "No, no... és que arran de les lluites intestines que hi va haver aquí, van repoblar la zona catalans i aragonesos, per això són freqüents els cognoms catalans. La cultura catalana va arribar fins a Múrcia. Coneix l'historiador Muntaner? Sap que deia que aquí es parlava com a Girona i la Vall d'Aran?".

Els primers. Passats els mollons, i camí de Guardamar, les contradiccions que en bona mesura defineixen els habitants d'aquesta terra tenen també la seva traslació en l'àmbit del paisatge: una terra exhaurida, rosegada per un urbanisme impúdic que s'arrapa i fereix costa i serres talment pulgó desfermat; una terra fèrtil d'horta i llimoners que encara evoca els poetes antics; una plana tota clara, a estones calitjosa d'ocres, esquitxada de palmeres esveltíssimes que ara estenen el seu plomall solitari, ara s'ajunten amb aparença d'oasi, ara s'arreglaren per al cultiu o el passeig.

La història ha clapotejat lingüísticament aquesta zona fronterera per antonomàsia (i l'extensió de segones residències –en forma, ara, d'allò que al-

gú va anomenar “cases emparedades”– l’omple encara de nous contingents d’aquests “forasters de Madrid” que fan arrufar el nas als guardamarencs que acullen amb curiositat la conversa proposada al cafè) i difícil és trobar algú que no tingui, gairebé automàticament, la llista al cap: “A Torrevella, castellans; a Rojals, castellans; la Marina [del Pinet], mig d’aquí, mig d’allà; Santa Pola, igual: estan mesclats”, gairebé recita Vicent Mira, home menut d’ulls blaus i gest murri de pescador bregat. “I així anem –remata encara–, pegant calbotades per totes bandes...”. De seguida que pot, més que no pas seguir el fil que algú li proposi, Vicent tira cap a on li agrada i explica aventures de la mar: com aquella vegada que es va haver d’estar quinze dies ben bons aturat a la Selva per les coses de la tramuntana i algú de la comarca, teatralitza ell, li va proposar de “vender caracoles”... Però, que us parlaven castellà, allà? “Nooo!”, respon Vicent Mira de seguida: “Allà són valencians!”.

Guardamar, que pertany geogràficament a la comarca del Baix Segura (on, si les poblacions no van ser creades directament amb contingents humans castellans –com els casos de Dolores, Sant Fulgenci o Sant Felip Neri, les Pies Fundacions del felipista cardenal Belluga–, es va anar perdent la llengua al llarg dels segles XVIII o XIX), lingüísticament és del Baix Vinalopó. Ho explica, pragmàtica, la noia que reparteix explicacions a l’oficina de turisme i que ja s’ha acostumat a rebre visitants que vénen al poble perquè un recitat l’ha convertit en emblema nacional (“de Salses a Guardamar...”, que li recorda algú, i ella diu que sí i somriu i indica com arribar a la plaqueta commemorativa del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana): on es parla el valencià, dius? “Només aquí. Nosaltres som els últims... O els primers, segons es mire.”

Gibraltar. “Això que passa avui és històric!”, s’exclama de cop el crevillentí Josep Menargues: “Un villener i un cabdetà a la mateixa taula i parlant-se en valencià! Posa-ho, que ho has vist amb els teus ulls i escoltat amb les teues orelles!”. I així és fet. Perquè és estrany, diuen, però pot passar. Passa.

Els Alforins (a dalt): una vall fèrtil que comunica el sec Alt Vinalopó amb la Vall d’Albaida. I Carme Sanjuan i Àngel Gandia, veïns de la Sagra que ara viuen a Ontinyent.

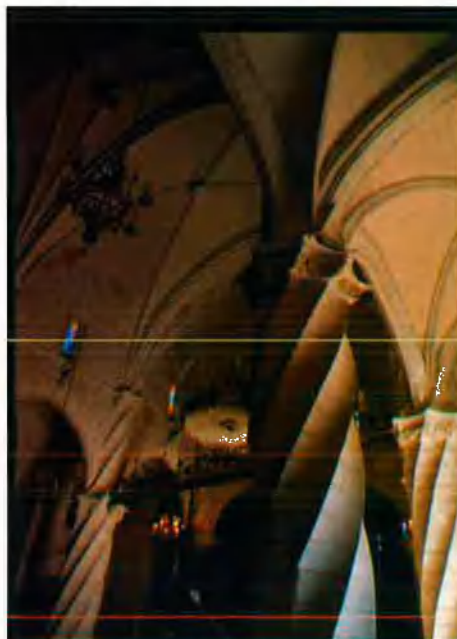
MIRIA CADENAS

Villena, capital de l’Alt Vinalopó, castellanoparlant, ha basculat històricament entre un regne i l’altre, i els seus habitants ara encara no acaben de tenir clar què se senten: “Valencians, no; castellans, tampoc”, riu José Fernando Domene, el villenenc que també parla català (li dirigeixen la tesi des de Barcelona i, continua rient i passant a l’oriental, “puc parlar-te amb tots els accents”). De fet, aquesta ciutat sembla instal·lada en la contradicció: no acaba de celebrar el Nou d’Octubre però les tradicions els tiren cap al País Valencià (parlen de moros i cristians i s’emocionen: “Som més festers que en Alcoi”); encara alcen la cella quan senten parlar català (“Però cada dia menys”, explica després un veí de Benexama, poble catalanoparlant: “A Villena són molt comerciants, la gent dels pobles hi va molt a comprar i a poc a poc es mitiguen les asprors”); i, tanmateix, quan

han de fer cap a Yecla, a Múrcia, diuen que “voy al extranjero”. “Pues que no tengas mal oraje, cara de lluz”, podria ben respondre un veí de la vila, fent ús d’alguns dels mots d’influència del valencià que encara hi perviuen. Ben mirat, i bromes a banda, com raona José Fernando, “som més valencians que castellans, malgrat tot”. Sempre és malgrat tot, per aquí.

De fet, pocs quilòmetres més amunt, entre Villena i la propera Cabdet, enmig de l’estranya verdor de la vall dels Alforins (una franja que connecta l’Alt Vinalopó amb la Vall d’Albaida i que es disputen villenencs i cabdetans ben bé des del segle XV), hi ha la caseria de la Sagra, que depèn de Villena, que cultiva vinya i ametllers i parla català. Tot just hi ha un parell de famílies, ara. La resta viu a Ontinyent o pels voltants. Però hi tornen, expliquen per exemple Àngel Gan-

TERRA de FRONTERA

A l'esquerra, el gòtic català de l'església de Santiago, a Villena i, a sota, una imatge de la ciutat, presidida pel castell encara imponent. A la dreta, Josep Sánchez, Josep Menargues, José Fernando Domene i Josep-David Garrido conversen a Cabdet. A sota, l'escut de la vila de Cabdet en l'emblema d'una comparsa de moros i cristians.

dia i Carme Sanjuan, perquè "hi mantenim terretes". Com acaba essent tònica en tota la zona, i com explica l'alacantí Josep-David Garrido, aquesta "és una terra tan de frontera que la llengua va i ve". Àngel ho aclareix de seguida, mentre la dona s'arregla un poc per a la foto: "Som valencians, però el castellà el sabem també."

Passat el límit que delimita això que anomenen Comunitat Valenciana amb allò que anomenen Castilla - La Mancha, però sense deixar estar l'àmplia vall que determina la comarca, topem amb la vila de Cabdet (oficialment, Caudete; no tan antigament, Cabdets). El seu escut, amb les dues claus (símbol que per aquí es tancava i s'obria el regne) i les quatre barres, i algun esquema preestablert per força ha de trontollar.

Perquè Cabdet (vila reial amb vot a Corts) va formar part de la corona cata-

lanoaragonesa fins al 1707. Aleshores, després de la batalla d'Almansa, Felip V. la va annexionar a Castilla. Com a càstig. Perquè era maulet.

Ara, desaparegut pràcticament el català que es parlava a la vila, queda, no gens soterrat, un flux que la continua unint amb el País Valencià: sentimentalment i materialment. "Malgrat tot", apunta Josep, el cabdetà d'aquella ja referida "conversa històrica", no sense un deix de tristesa.

I tornem-hi, amb el malgrat tot. Ara és malgrat la batalla dels símbols que s'entesta a entaular el president de la Manxa ("cada tres dies el tenim aquí; qualsevol excusa li és bona, i això que als manxecs encara els diem forasters"); malgrat que enviïn els veïns fins a Almansa o Albacete per a qüestions mèdiques ("mai no hi hem tingut relació, i, a més, queda lluny"); malgrat que

els hagin desfigurats l'església (i aquí Josep s'acaba d'indignar: "És horrible. Han fet una restauració a la seva: han eliminat el lluïment, han llevat el marbre d'Alacant i l'escala, l'han deixada a l'estil de Toledo"), i malgrat que els estiguin desfigurant el castell ("han portat restauradors manxecs i reomplen les pedres a posta. Ens foten el patrimoni"). Malgrat tots els malgrats, a Cabdet recorden que van intentar tornar a València, durant el procés de creació autonòmica, que van recollir signatures, que no els van fer cas, però que aquí estan.

Per a Josep Menargues, el cas és simptomàtic: "Mira què fan els castellans: ells no regalen res. Cabdet és el nostre Gibraltar, i nosaltres, en canvi, tan panxos."

Núria Cadenas